

Слишинська Г. М.

АКТУАЛЬНІ КОНЦЕПТИ АДВОКАТСЬКИХ ПРОМОВ

У статті висвітлено основні критерії виокремлення актуальних концептів у судових промовах адвокатів, виділено та пояснено лінгвістичну природу найчастотніших лексем-концептів у судових промовах адвокатів (за збірником «Судові промови адвокатів України»), пояснено їхню роль в обраному жанрі з огляду на притаманну їм імманентну впливовість.

Ключові слова: *судова промова, ключові слова, семантика, вплив, концепт.*

Слишинская А. Н. Актуальные концепты адвокатских речей. – Статья.

В статье отражены основные критерии выделения актуальных концептов в судебных речах адвокатов, объяснена лингвистическая природа наиболее употребляемых лексем-концептов в судебных речах адвокатов (по сборнику «Судебные речи адвокатов Украины»), обоснована их роль в выбранном жанре, учитывая присущую им имманентную влияние.

Ключевые слова: *судебная речь, ключевые слова, семантика, влияние, концепт.*

Slyshynska G. N. Recent concepts advocates speeches. – Article.

The paper describes the main criteria for identifying relevant concepts in judicial speeches lawyers explained linguistic nature of the most commonly used concepts in the token-judicial speeches lawyers (for the collection of “Judicial speech Advocates of Ukraine”), justified their role in the selected genre, given the inherent immanent influential.

Key words: *forensic speech, keywords, semantics, influence concept.*

У сучасному мовознавстві активно вивчається впливовий потенціал мови в різних типах дискурсу: рекламному (А. Ковалевська, Т. Ковалевська, О. Ткачук-Мірошниченко), політичному (Н. Кондратенко, Н. Кутуза, В. Маслова, А. Чудинов), публічному (О. Павлова), юридичному (Н. Коваль, Л. Попова), судовому (М. Голєв, Т. Дубровська), адвокатському (Г. Карпук) тощо. Відзначимо, що особлива увага приділяється мовним аспектам юридичної сфери діяльності, а саме дослідженню судових промов, що засвідчують ґрунтовні праці Н. Алексєєва, В. Дев'яткіна, Р. Кацавець, А. Молдована. Проте досі не виявлено характерні концептосфери адвокатських промов попри те, що саме вони є своєрідним значеннєвим стрижнем таких мовленнєвих масивів і

зумовлюють їхній впливовий потенціал. Наведене визначає актуальність і загальну спрямованість пропонованої статті, що увіражнює й залучення оригінального фактичного матеріалу, а саме збірника «Судові промови адвокатів України», який містить тексти промов відомих адвокатів України різних поколінь: від фахівців радянського періоду до представників сучасного правництва, які вели захист у кримінальних і цивільних справах [18].

Мета роботи полягає у виявленні актуальних концептів у судових промовах адвокатів. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких завдань: 1) виокремити й пояснити лінгвістичну природу найчастотніших лексем-концептів у судових промовах адвокатів (за збірником «Судові промови адвокатів України»); 2) пояснити їхню роль в обраному жанрі з огляду на притаманну їм іманентну впливовість.

Об'єктом дослідження є тексти судових промов адвокатів, які вміщено до збірника «Судові промови адвокатів України», а предметом – семантика найчастотніших концептів аналізованих адвокатських промов. Основним методом нашого дослідження став компонентний аналіз, який допоміг виявити семантичний потенціал найпоширеніших концептів; кількісні підрахунки дали змогу встановити динаміку їх вживання в тексті; за допомогою описового методу подано жанрову кваліфікацію аналізованого матеріалу.

Фактичну базу роботи становлять одинадцять найчастотніших концептів, виокремлених у понад 580 слововживаннях, зафіксованих у двадцяти судових промовах адвокатів аналізованого збірника.

Говорячи про концепт, не можемо оминати питання походження терміна й історію семантичної трансформації, що зумовила його універсальність, здатність функціонувати в термінологічних системах різних наук. Слово концепт походить від латинського *conceptus*, що в перекладі означає «думка, уявлення, поняття», і первинно застосовувалося як термін логіки та філософії. За другою версією, автором якої є В. Колесов, під концептом розуміється «не *conceptus* (умовно передається терміном «поняття»), а *conceptum* («зародок», «зернятко»), з якого й виростають у процесі комунікації всі змістові форми його втілення в дійсності» [10, 81]. На нашу думку, слушними є обидві версії походження терміна, проте друга точніше відбиває суть лінгвістичної категорії.

Хоча термін є доволі новим у мовознавстві, є підстави вважати, що його формування й розробка тривали протягом усього часу розвитку філософської думки. З одного боку, підґрунтям для терміна є дослідження семантичної системи мови. Серед науковців, які займалися вивченням цього напрямку в мовознавстві, варто назвати таких: Н. Арутюнова, В. Виноградов, В. Григор'єв, Р. Карнап, К. Льюїс, Б. Рассел та інші. З іншого боку, термін концепт розроблявся в термінологічній системі логіки та філософії. Ним оперували М. Бубер, Л. Вітгенштейн, Г. фон Вригтом, Е. Гуссерль, Х.-Г. Гадамер, М. Гайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет, І. Фізер, З. Фройд, Т. Юнг та інші. Узагальнений досвід вивчення терміна знаходимо в енциклопедичних виданнях. Так, у виданні «Логічний словник-довідник» Н. Кондакова в енциклопедичній статті «Поняття», до якої він відсилає, кажучи про концепт, знаходимо: «Поняття – цілісна сукупність суджень, тобто думок, у яких щось стверджується про відмінні риси досліджуваного об'єкта, ядром якої є судження про найзагальніші й водночас суттєві ознаки цього об'єкта <...> Поняття – це підсумок пізнання предмета, явища» [9, 456]; «Поняття нерозривно пов'язане з матеріальною мовною оболонкою. Реальність кожного поняття виявляється в мові. Поняття виникає на базі слів і не може існувати поза словами. Слово є носієм поняття <...> Нерозривно пов'язане зі словом поняття не є тотожним слову» [9, 456–457].

Тісний зв'язок між логікою й лінгвістикою стосовно терміна «концепт» простежується також у виданні «Короткий словник з логіки» Д. Горського, у якому терміну присвячена окрема енциклопедична стаття. Концепт тут визначається як «зміст поняття, те ж, що й смисл. У семантичній концепції Р. Карнапа між мовними виразами й денотатами, що їм відповідають, тобто реальними предметами, є ще деякі абстрактні об'єкти – концепти» [6, 80].

Доцільність залучення лінгвістичного аспекту дослідження явища обґрунтовує Н. Арутюнова: «Не випадково майже всі сучасні філософські школи – феноменологія, лінгвістична філософія (філософія побутової мови), герменевтика та ін. – апелюють до мови. Справді, етимологія слів, що виражають те чи інше поняття, синоніми, антоніми, коло можливих сполучень, типові синтаксичні позиції, контексти вживання, синтаксичні поля, оцінки, образні асоціації, метафізика, фразеологія, мовні шаблони – усе це створює для кожного поняття індивідуальну «мову» <...>

що дає можливість здійснити реконструкцію концепту та визначити його місце у звичайній свідомості людини» [2, 11]. Припускаємо, що повинен бути також зворотний процес: у період активізації дослідження семантичної системи мови, а це можливо тільки за залучення філософського аспекту дослідження, термін *концепт* було включено до арсеналу мовознавчих понять для позначення певної семантичної універсалиї. Підтвердження думки знаходимо в праці Р. Карнапа «Значення та необхідність», де чи не вперше фіксуємо аналізований термін із таким поясненням: «Термін «концепт» уживатиметься тут як загальне позначення для властивостей, відношень і тому подібних об'єктів. Для цього терміна особливо важливо підкреслити ту обставину, що він не має розумітися в психологічному смислі, тобто як такий, що має причетність до процесу уявлення, мислення, розуміння тощо, він швидше має розумітися як термін, який стосується чогось об'єктивного, що існує в природі й виражається в мові десигнатором, який не має форми речення. <...> Ці зауваження варто розуміти лише як неформальні термінологічні роз'яснення. Їх ні в якому разі не варто розглядати як спробу розв'язання старої спірної проблеми універсалиї» [6, 55–56]. Суттєвим є зауваження автора стосовно «неформальних термінологічних роз'яснень», що свідчить не лише про відсутність на той час визначеного формулювання терміна, а й про незвичність його вживання.

Звернемо увагу також на примітку до вказаного видання 1959 року, редакційна колегія якого зазначає: «Англійський термін «concept» зазвичай перекладається словом «поняття». Однак у тих випадках, коли термін «concept» належить до значення якогось важливого в цій книзі спеціального терміна в метамові, який стосується семантичної системи, перекладаючи, щоб підкреслити цю обставину, ми вживали термін «концепт» [6, 362]. Можемо припустити, що в радянській мовознавчій науці цей термін як лінгвістична категорія з'явився внаслідок полісемії співзвучного англійського терміна для позначення одного зі значень вітчизняного терміна «поняття», що стало окремим терміном семантики. На сучасному етапі розвитку лінгвістики термін набуває поширення й теоретичного обґрунтування. Так, серед його дослідників відомі Ю. Степанов, Н. Арутюнова, Н. Рябцева, Б. Борухов, Р. Розіна, О. Кубрякова, С. Нікітіна, Т. Радзієвська, А. Вежицька,

В. Телія та інші. Можемо говорити про період адаптації терміна *концепт* у сучасному українському мовознавстві.

Оскільки названий термін як лінгвістична категорія виник порівняно недавно, усталеного визначення концепту в мовознавстві немає. Звернемося із цим питанням до деяких авторитетних видань. У «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» подається таке трактування аналізованого терміна: «...те ж, що й граматична чи семантична категорії, зазвичай не вищого рівня узагальнення, наприклад поняття двоїни, поняття події, поняття неактуально теперішнього часу тощо; у цьому значенні став часто вживатися термін «концепт» [12, 383]. Далі подається роз'яснення: «Поняття (концепт) – явище того ж порядку, що й значення слова, але розглядається в дещо іншій системі зв'язків; значення – у системі мови, поняття – у системі логічних відношень і форм, що досліджуються як у мовознавстві, так і в логіці» [12, 383]. Тобто різниця між значенням і концептом убачається в пов'язаності першого зі знаком, одиницею мови. Концепт може бути представлений знаковою формою, проте використовується метамова семантичного запису посередництвом вербалізованих компонентів.

Ширше визначення концепту, на нашу думку, подають автори видання «Короткий словник когнітивних термінів»: «Концепт – це термін, що служить для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відбиває знання й досвід людини: оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відбитої в людській психіці» [11, 90].

Думка, що концепти відображають цілісну картину світу, яка існує поза мовним простором і лише вербалізується в ньому, знаходить підтвердження в багатьох дослідників. Так, Н. Арутюнова відзначає, що «онтологія дійсності моделюється у вигляді системи концептів, які реконструюються за даними мови» [2, 12]. В. Колесов визначає культурний концепт як основну одиницю ментальності, що в межах словесного знака та мови в цілому постає у своїх змістових формах як образ, поняття й символ [10, 81]. Ю. Степанов бачить концепт «ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. З іншого боку, концепт – це те, посередництвом чого людина – пересічна, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у

культуру, а в деяких випадках і впливає на неї <...> концепти не лише мисляться, вони переживаються. Вони – предмет емоцій, симпатій та антипатій, а іноді й зіткнень» [17, 40–41]; інше визначення: «...«жмуток» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово <...> і є концептом» [17, 40]. В. Телія визначає концепт як «усе те, що ми знаємо про об'єкт, у всій екстензії цього знання» [19, 97], А. Вежицька пояснює концепт як комплекс культурно-зумовлених уявлень про предмет [3, 215].

Отже, під мовним концептом ми розуміємо семантичну категорію, що діє в системі логічних відношень і являє собою вербалізоване вираження певного культурного контексту з усім розмаїттям супровідних значень, уявлень та асоціацій, який є у свою чергу елементом концептуальної картини світу як окремої людини, так і людської спільноти. Концепт має динамічну сутність, він здатний поповнюватися, змінюватися та відображати людський досвід. Вважаємо, що поряд із поняттям *загальномовний концепт* мають право на існування дещо вузчі поняття: концепти фольклорний, побутовий, релігійний, міфологічний, загальнопоетичний, юридичний, індивідуально-авторський, а також різні їх комбінації. Кожен із таких концептів має особливі умови виникнення, сферу функціонування, він, відбиваючись у мовній картині світу, реалізується через характерні засоби, що передають його специфіку. Концепт має внутрішню організацію, складну структуру. За словами Н. Рябцевої, «це не хаотичне нагромадження уявлень, значень або смислів і навіть не їхня кон'юнкція, а логічна структура. В основі концепту лежить вихідна, прототипічна модель основного значення слова <...> Основне значення є базою для формування похідних значень <...> У структурі концепту це відбивається в тому, що в ній є центральна й периферійна зони. Причому остання здатна до дивергенції, тобто зумовлює «віддаленість» нових похідних значень від центрального <...> є механізм, що забезпечує впорядкованість будови концепту та зв'язаність складових його елементів» [13, 73]. Ю. Степанов відзначає семантичну місткість концепту, зумовлену його структурою: «З одного боку, до неї (структури) належить усе, що належить будові поняття, з другого боку, у структуру концепту входить усе те, що й робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія); стиснута до основних ознак змісту – історії, сучасні асоціації, оцінки тощо» [17, 41]. Ядром концепту є ключове слово,

сміслова домінанта, що в процесі осмислення «обростає» новими семами, які в тексті реалізуються через мовні одиниці (слово, словосполучення, речення).

Ми інтерпретуємо концепт як ідеальне утворення, що формується у свідомості людини із чуттєвого досвіду, операцій людини з предметами й іншими концептами, виражається вербалізованими засобами мови. Оскільки концепт охоплює уявлення не тільки про об'єктивні ознаки реалій навколишньої дійсності, а й про аксіологічні аспекти діяльності мовної спільноти, логічно припустити, що апеляція до концептів, що відображають загальнолюдські ціннісні пріоритети, може вплинути на ступінь переконливості промови учасників судового процесу.

Промова адвоката складається з єдиної, цілісної системи аргументації, під час компонування якої домінуючим компонентом є принцип поєднання раціонально-логічного, емоційно-риторичного та аксіологічного аргументування [23, 217]. Це зумовлює набір засобів впливу на аудиторію. Переконавання можна досягти, по-перше, шляхом логічних доказів, апеляції до розуму, інтелекту, по-друге, емоційним впливом на аудиторію, по-третє, через актуалізацію ціннісних установок аудиторії – апеляцію до цінностей (В. Різун, Т. Ковалевської).

Дослідження засвідчило, що найбільш поширеними концептами в переконливих судових промовах адвокатів є універсальні цінності, які насамперед номінують притаманну праву терміносистему, виражені в таких концептах: «закон» (384), «істина» (252), «справедливість» (234), «факт» (208), «аргумент» (192), «доказ» (188). Вживання лексем, що актуалізують такі цінності, можна пояснити цілями судового засідання: пошук істини, винесення рішення згідно із законом, принципом справедливості. Ключові слова *закон*, *законний*, *істина* використовуються в поєднанні з лексемами *могутність*, *служба*, згідно із законом, що акцентує на ролі закону й істини, справедливості.

Друге місце посідають концепти, за допомогою яких апелюють до людських цінностей: «сім'я» (184), «родина» (174), «здоров'я» (162), «життя» (169), «добробут» (146). Серед них найчастішою є апеляція до цінностей сім'ї. Ключовими словами, які вербалізують названий концепт, є *сім'я*, *родинний*, перелік членів родини (*мати*, *діти*, *дитина*, *батьки*, *брат*, *сестра*). Такі слова використовують

у поєднанні з емоційно-оцінними лексемами, частіше негативною оцінкою (*горе (для родини), страждання, нещастя, випробування*), які роблять акцент на стражданні та болі близьких людей у випадку несправедливого засудження підсудного.

Розглянуті типи апеляцій у переконливих промовах адвокатів сприяють моделюванню згоди адресата з позицією аргументатора, створенню мотивації до бажаної дії. Важливість цих апеляцій у переконанні можна пояснити тим, що вони створюють ситуації когнітивного комфорту. Зауважимо, що з метою досягнення впливового ефекту адвокати послуговуються різними комунікативними стратегіями й тактиками, виконуючи різні функціональні ролі, а іноді й «надягаючи» різні соціальні маски. Залежно від ролей і масок варіюється апеляція до тих чи інших концептів.

Узагальнюючи результати дослідження, відзначимо, що адвокати часто використовують концепти, за допомогою яких апелюють до універсальних галузевих понять, які передусім номінують притаманну праву терміносистему, та загальнолюдських цінностей, за допомогою яких активують фундаментальну позитивну оцінність, а в поєднанні з емоційно-оцінними лексемами – негативізують контекст, моделюючи наслідки несправедливого засудження.

У межах обраного аспекту дослідження привертає увагу питання про особливості апеляції до національних ціннісних пріоритетів у різних комунікативних стратегіях, зокрема маніпулятивних, що розглядаємо як подальшу перспективу вивчення проблеми мовного впливу в судових промовах.

Література

1. Арутюнова Н. Понятие судьбы в контексте разных культур. Научный совет по истории мировой культур / Н. Арутюнова. – М. : Наука, 1994. – 320 с.
2. Арутюнова Н. Типы языковых значений. Оценка, событие, факт / Н. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 338 с.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – пер. с англ. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – С. 134–170.
4. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Калашник В. Образно-сміслова єдність як засіб і знак у поетичній мовній картині світу / В. Калашник // Вісник Харківського національного університету. Серія «Філологія». – 2001. – № 519. – Вип. 32. – С. 3–11.

6. Карнап Р. Значение и необходимость / Р. Карнап. – пер. с англ. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 382 с.
7. Ковалевська Т. Семантична динаміка ключових слів політичної реклами / Т. Ковалевська, Ю. Станкевич // Записки з українського мовознавства : зб. наук. пр. – Одеса. – 2009. – Вип. 18. – С. 94–104.
8. Ковалевська Т. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : [монографія] / Т. Ковалевська. – Одеса : Астропринт. – 2008. – 324 с.
9. Кондаков Н. Логический словарь-справочник / Н. Кондаков. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Наука, 1975. – 720 с.
10. Колесов В. «Жизнь происходит от слова...» / В. Колесов. – СПб. : Златоуст, 1999. – 368 с.
11. Кубрякова Е. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова, В. Демьянков, Ю. Панкрац, Н. Лузина. – М. : МГУ, 1997. – 246 с.
12. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
13. Рябцева Н. «Вопрос»: Прототипическое значение и концепт / Н. Рябцева // Логический анализ языка. Культурные концепты / отв. ред. Н. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – С. 72–77.
14. Синельникова Л. Лирический сюжет в языковых характеристиках / Л. Синельникова. – Луганск : Ред.-изд. отд. облупр. по печати, 1993. – 186 с.
15. Ставицька Л. Мовні засоби вираження наскрізного образу як елемента індивідуальної естетичної системи / Л. Ставицька // Семасіологія і словотвір : збірник наукових праць / Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 98–102.
16. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
17. Степанов Ю. Концепт «причина» и два подхода к концептуальному анализу языка – логический и сублогический / Ю. Степанов // Логический анализ языка. Культурные концепты / отв. ред. Н. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – С. 5–14.
18. Судові промови адвокатів України : в 2 кн. / редкол. В. Медведчук (голова) та інші. – К. : Ред. журн. «Адвокат», 2000–. – Кн. 1. – 2000. – 216 с.
19. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и культурный аспекты / В. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 228 с.
20. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / за ред. М. Бажана та ін. – К. : Гол. ред. укр. рад. енциклопедії. – 1977–1995. – Т. 10. – 1983. – 543 с.
21. Философский словарь / под ред. И. Фролова. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
22. Философский энциклопедический словарь / редкол. : С. Аверинцев, Э. Араб-Оглы, Л. Ильичев. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
23. Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : [енциклопедичний словник] / І. Штерн. – К. : Артєк, 1988. – 336 с.
24. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. Шемшученко та ін. – К. : Українська енциклопедія. – 1998–. – Т. 1 : А–Г. – 1998. – 671 с.